

KATONA CSABA

DEÁK FERENC ÉS FÜRED

1865-ben nagyszabású ünnepségre készülődött a füredi fürdő: ekkor avatták fel a Balaton partján húzódó új sétányt, a mai Tagore-sétány elődjét. Az első modern értelemben vett füredi útikönyv írója, Jalsovics Aladár bencés szerzetes szavait idézve: „A Balaton lecsapolása által nyert terület 1865–1866-ban derűs sétánnyá alakítottatott, [...] a vendégek legkedvesebb sétahelye, különösen az esti órákban.”¹ A sétányt a korszak egyik legismertebb – és akkor talán legnépszerűbb – politikusáról, az aznap Füredre érkező Deák Ferencről² nevezték el ünnepélyes külsőségek közepette.

A sétány egészen 1957. július 22-ig viselte Deák nevét: ekkor a füredi tanács a két háború között a Balatonnál is megfordult nagy hindu költőről, Rabindranath Tagoréról keresztelte azt el.³ Azóta Deák Ferencnek nincs emlékhelye Balatonfüreden, pedig, ahogy Zákonyi Ferenc már 1988-ban leszögezte: „Deák Ferenc [...] megérdemelné, hogy Füred ne felejtse el végleg.”⁴ Annál is inkább, mert Deák éppúgy Zala megyei volt (Söjtörön született, majd hosszú ideig Kehidán élt), mint ahogy Zalához tartozott Balatonfüred is, amelyet csupán a második világháborút követően csatoltak át a teljes Balaton-Felvidékkel egyetemben Veszprém megyéhez. Pedig a kérdés manapság aktuálisabb mint valaha: ebben az évben országszerte folynak a megemlékezések Deák Ferencről, mivel a nagy politikus éppen kétszáz évvel ezelőtt, 1803-ban látta meg a napvilágot. Az évforduló kapcsán nem érdektelen számba venni, hogy élete során milyen szálakkal kötődött Deák Ferenc a Balaton-part neves fürdőhelyéhez, és miként érdemelte ki, hogy a fürdő újonnan létesített sétányának 1865-ben éppen ő legyen a névadója.

A füredi fürdőzés: nemesi hagyomány Zalában

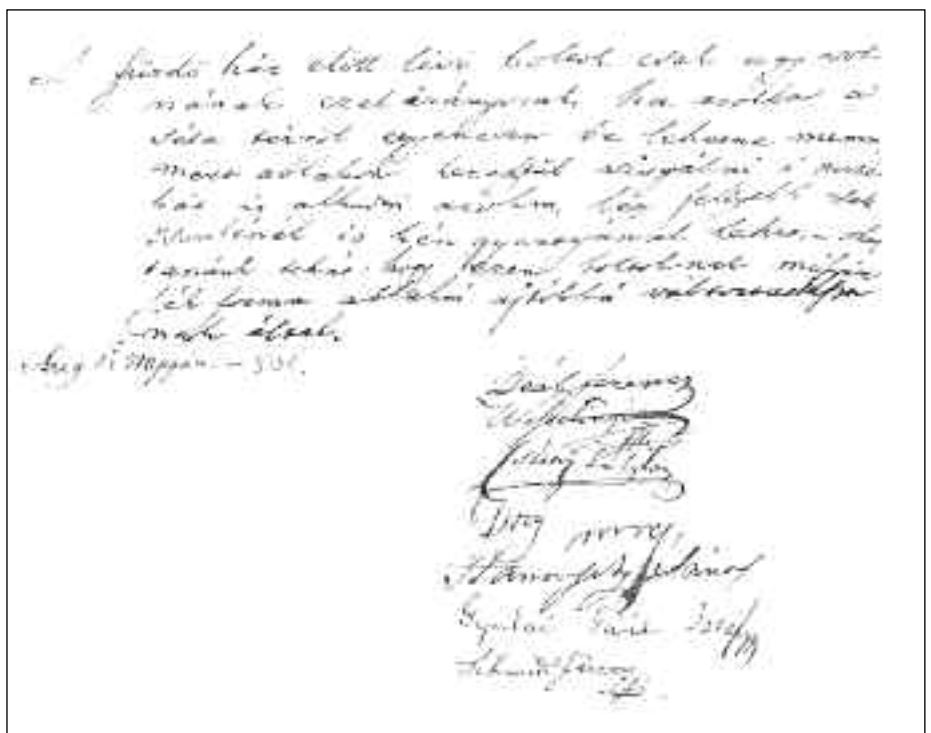
Deák Antal (1789–1842) zalai alispán, Deák Ferenc idősebb bátyjáié,⁵ rendszeresen megfordult a fürdőn: „... mert ha Antal otthon volt is, nyaranként rendszeren elment B[alaton].-Füredre”⁶ –

írta Deák Ferenc életének egyik első monográfiusa, Ferenczy Zoltán a „haza bölcese” bátyjának fürdőre járásáról. „... bátyám Füredre megy négy hétre, s eddig a gazdaságot én vezetem.” – e szavakat maga Deák Ferenc vetette papírra Kossuth Lajoshoz Kehidán írt, 1840. június 27-én kelt levelében.⁷

Nincs ebben semmi meglepő: Zala megye nemessége különösen kedvelte a füredi gyógyvizet. Jól példázza ezt, hogy 1840 nyara egyaránt Füreden találta a megyéből Deák Antalt és azt a Forintos Györgyöt is, aki főszerepet vitt a zalai liberális követutasítás megbuktatásában 1843-ban s így abban is, hogy Deák Ferenc akkor nem vállalta a követséget⁸ az 1843–44-es országgyűlésen. De jellemző Csány László⁹ esete is: „Testi kínjainak enyhítésére gyakran kereste fel a kor ismert gyógyfürdőit. [...] A Balaton zalai partján fekvő Balatonfüred savanyúvizét évenként meglátogatta, itt ismerkedett össze az ellenzék legtöbb vezetőjével.”¹⁰

Deák Ferenc a reformkori Füreden

Hogy Deák Ferenc maga mikor járt először Füreden, ezt pontosan nem lehet meghatározni. Az 1830-as években azonban már kétségtelenül törzsvendégnek számított a fürdőn. 1836-ban pl. báró Wesselényi Miklóssal,¹¹ a reformkori magyar politikai ellenzék

Deák Ferenc bejegyzése, 1836 (Pannonhalmi Főapátság)

egyik vezéralakjával járt Füreden. Részt vettek az akkor már híres Anna-bálon is, majd pedig, „... másnap alig bírtak kitérni egy fáklós zene elől.”¹² Deák e füredi tartózkodásának emléke az a fürdőn datált levele, amelyet 1836. július 30-án írt Kossuth Lajosnak az aktuális politikai kérdésekről.¹³

Az 1836. évi fürdőlátogatás során Wesselényi és Deák hasonlóan könnyed életvitelt folytattak, mint bármelyik másik fürdővendég (már akinek pénztárcája megengedhette ezt). A vízen vacsoráztak nagy társaságban, miközben a partról röppentyűket (tűzijáték) eregettek tiszteletükre, majd amikor az este közeledett, a társaságukban lévő hölgyeket partra tették, a férfiak pedig tovább pezsgöztek. Deák komolyságában is derűs egyéniségét kellőképp jellemzi egy ekkor megejtett tréfája, amelyről Wesselényi az alábbiakat jegyezte fel naplójában július 27-én: „... hajón vacsoráltunk, a leg szebb holdvilágnál evezvén a Balaton ezüst hullámai közt: másod napon asszonyi társaság is eljött hívásunkra. [...] Miután az asszonyokat partra tettük, vissza mentünk hajónkra s be a Balatonba s a vígan üritett pezsgő palaczkokat rendre repítők a vízbe. Deák irt czédulákat, melyeket beléjük fojtottak: a gyanú s félelem fekete seregének valami híve még törni fogja fejét értelmökön.”¹⁴

Ez a szellemes ötlet megvilágítja Deák reformkori füredi időzéseinek két, talán fő szegmensét: részben azt, hogy ott időző politikustársaival (függetlenül attól, hogy Füred előzetesen megbeszélte találkahely volt-e, vagy véletlenül találkoztak ott), a fürdőn is rendszeresen folytattak politikai tartalmú megbeszéléseket, részben pedig azt, hogy ezek a találkozások és tárgyalások a császári udvar éber szemű titkosrendőreinek figyelmét sem kerülték el – amivel viszont Deákék voltak tisztában, mint azt a fenti kis történet kiválóan példázza.

Tábori Kornél *Titkos Jelentések Balatonfüredről. Hogyan dolgoztak a régi kémei?* c. írásában tárgyalja részletesebben, hogy a reformkorban bizony a bécsi udvar kémei is sűrűn megfordultak Füreden a reformellenzék ott időző politikusai nyomában. Több konkrét példát is hoz erre, így pl. 1837-ből: „Meghívta augusztus 19-re Deákot, továbbá Eötvöst,¹⁵ Klauzált¹⁶ és másokat is. Furcsa magyar tüntetés volt az üvegházban. Széchenyiné Berzsényi [Dániel] verseit szavalta, a gyermekek pedig Bajza [József], Kölcsey [Ferenc] és Vörösmarty [Mihály] strófáit. [...] Mindenütt magyar láz és osztrák szidalom.”¹⁷

Deák egy évvel később, 1837-ben ismét találkozott Wesselényivel Füreden. Széchenyi István gróf naplója rögzítette, hogy a báró kifejezetten a Deákkal és másokkal megejtendő találkozó reményében igyeke-

zett a fürdőre: „Wesselényi Füredre, hol Deák, Madarász és társai várják.”¹⁸

A Széchenyi által említett Madarász a 19. századi Magyarország hosszú életű politikus testvérpárja, Madarász József (1814–1915) és László (1811–1909) közül az előbbi, aki saját bevallása szerint történetesen épp Füreden ismerkedett meg 1837. július 30-án a reformkori Zala vármegye két vezéralakjával, Deák Ferencsel és Csány Lászlóval: „Egyik napon a Balaton tavától az ivókút körüli sétahelyre megyek fel, s látom, hogy a fák árnyában ott ül egy helyt Patay¹⁹ harmad magával. A mint hozzájuk közelgek, elébem siet, karon fog, az ülőkhöz vezet, megismertet bennünket. S íme, ott ült társainak egyike a vállasabb, vaskosabb Deák Ferencz, a másik a magasabb soványos Csányi László.”²⁰

De nem csak Madarász József volt az, aki Füreden találkozott először személyesen Deákkal. Idézzük Rónay Jácint (1814–1889), a tudós győri bencés szerzetes naplóját: „Első állomásunk Balaton-Füred vala, s azon néhány óra, melyeket Füreden tölték, mindenkorra élni fog emlékezetemben; mert itt találkoztam először Kisfaludy Sándorral, Deák Ferencsel és Horváth János püspökkel.²¹ Ott ült a nevezetes három férfiú a sétány egyik padján: Kisfaludy komolyan, Deák derülten, Horváth elégületen. Tisztelegtünk, Leo atya bemutatott: „Ön filozófus, mondá Horváth, micsoda auctort követtek?” – Én azt hívé, hogy a püspök úr azon görög vagy német rendszert kérdezi, melynek hívei valánk, s hűledezve már-már azt feleltem, hogy Socratest, mert a régi bölcsek közt csak ezt tartottuk jóra való embernek: midőn Deák kisegített a hínárból, s azt jegyzé meg: Ugyebár írásból tanultak? – Igen, volt az én válaszom, s ez megmentett a nevetséges választól, mely már ajkamon lebegett.”²²

Az 1840-es években Deák továbbra is rendszeresen megfordult Füreden. 1845. június 29-én pl. szintén Füreden tartózkodott.²³ Hogy akkor nem maradt tovább, abban talán az is szerepet játszott, hogy nem találkozhatott azokkal, akiknek társaságát megszokta a fürdőn. Wesselényi Miklóshoz Kehidáról, 1845. július 13-án kelt levelében csak röviden emlékezett meg balatoni tartózkodásáról: „Két napot Füreden töltöttem, hol vendég igen kevés volt.”²⁴

Egy évvel később, 1846-ban viszont jóval hosszabb időt töltött el a Balatonnál, ezúttal azonban meglehetősen prózai okok szólították őt Füredre, s marasztották ott hosszabb időn át. Deák a fürdő gyógyerejét akarta igénybe venni, mert többféle kellemtelen betegség is gyötörte, amelyek miatt több orvossal is konzultált, akik gyógyfürdőt javasoltak bajai enyhítésére, konkrétan épp Füredet. Deák Kehidáról

még tavasszal (április 9-én) levélben értesítette szándékáról állandó füredi „nyaralótársát”, Wesselényit: „Füredet tanácsolták valamenynyien [...], fogadtam tanácsukat s a nyáron egy két hetet Füreden töltök.”²⁵ Ez az „egy két hét” aztán hosszabbra nyúlt, Deák 1846-ban júniustól egész augusztus elejéig Füreden időzött és kúrálta magát.²⁶ E hosszabb tartózkodás során pedig arra is futotta idejéből, hogy részt vegyen az abban az évben átadott füredi Kerektemplom fölavatásán,²⁷ amelyre június 21-én került sor a Füredért oly sokat tévő Bresztyenszky Béla²⁸ tihanyi apát részvételével (ő áldotta meg az új templomot).²⁹

Bresztyenszky személye kapcsán érdemes kis kitérőt tenni: ő mint tihanyi apát a fürdőtulajdonos bencés rend prominens képviselője volt. Füred vonzerejéhez pedig – ti. Deák Ferenc szemszögéből – vélhetően az is hozzátartozott, hogy régi személyes ismeretség, jó viszony fűzte őt az apáthoz, aki egykor tanára volt a győri jogakadémián: első évben számtant, majd pedig másodévben hittant és mennyiségtant oktatott az ifjú Deáknak és diáktársainak.³⁰ A fiatal Deák három ízben még a Bresztyenszky által a szegény tanulók segélyalapja javára rendezett színjátékokban is szereplte: ez az átlagosnál szorosabb tanár-diák kapcsolat létét sejteti.³¹

Deák 1846. évi hosszas füredi időzése azonban nem hozta meg a várt eredményt. Vagy orvosai adtak neki rossz tanácsot, vagy a füredi savanyúvíz gyógyerejében hibádzott valami abban az évben, mert Deák egyáltalán nem találta meg a kívánt enyhülést kedvelt fürdőhelyén. Nem sokkal hazatérése után már így írt Kehidáról 1846. augusztus 17-én Kossuth Lajosnak fürdői időtöltéséről „Füred nékem semmit nem használt.”³² Nem sokkal később, szeptember 12-én Wesselényit is levélben kereste meg és neki is elpanaszolta balul sikerült kúrája eredményét (pontosabban eredménytelenségét): „Augusztus elején jöttem meg Füredről, hol egészségem semmit nem javult. Két leveledet akkor egyszerre adták kezembe, mert embe-reim itthon nem tudták, mikor jövök Füredről haza, s nem küldötték utánam a leveleket.”³³

Deák azonban nem lett hűtlen Füredhez a balul sikerült fürdőlátogatás ellenére sem. Hogy mennyire magának érezte a fürdőhelyet, az kiderül abból is, hogy – javító szándékkal – maga is javaslattal élt annak fejlesztése kapcsán. A füredi fürdő tulajdonosa, a bencés rend az 1830-as évek végén nyitotta meg az ún. *Panaszok, javítások, szépítések, javaslatok jegyzőkönyvét*. Ez nagyjából a ma is használatos panaszkönyveknek megfelelő füzet volt, ahova azonban a

L. Rohbock metszete, 1855 (*Helytörténeti Gyűjtemény*)

vendégek panaszai mellett jobbító szándékú javaslatokat is bejegyezheték. A „panaszkönyv” eredetije az 1950-es évek során ismeretlen helyre került, tartalmának rekonstruálása az azt megelőző időkben készült tanulmányok révén lehetséges.³⁴ Így pl. egy Hegedűs Zsigmond nevű vendég az alábbiakat jegyezte fel: „Kívánnám, hogy a földény elmulván tüstént az itt volt vendégeknek száma ujságok által nyilvánosságra tétetnék, sőt az itt volt vendégeknek neve is ki is nyomtatva megszerezhetőek volnának.”³⁵ E „panaszkönyvben” volt megtalálható valamikor Deák Ferenc – másokkal, így Wesselényivel együtt aláírt – bejegyzése is: A fürdő ház előtt lévő boltok csak úgy volnának célirányuak, ha azokhoz a séta térről egyenesen be lehetne menni, mert ablakon keresztül vizsgálni a portékákat és alkudni azokra leg fellyebb csak zsemlénél és kén gyertyánál lehet – ohajtanánk tehát: hogy ezen boltoknak mézsárszék forma ablakai ajtókká változtassanak által. Aug[usztus]. 12. napján – [1]836.”³⁶

Deák egy ízben még 1849 nehéz esztendejében is felbukkant Füreden. Akkor, amikor Noszlopy Gáspár (1821–1853) Somogy megyei kormánybiztos, a Balaton északi partjára átkelve Somogyból, Füreden ütötte fel főhadiszállását augusztus elején.³⁷ Noszlopyhoz Füreden csatlakozott előbb Fejér vármegye alispánja ötszáz katonával, majd a Kiszaludgyőzős fedélzetén Fejér és Tolna vármegyéből érkezett újoncok jöttek Füredre.³⁸ Másnap, 10-én Noszlopy Füredre hívta össze a Zala megyei bizottmányi ülést, hogy anyagi segítséget és további újoncokat kérjen, ám hiába, ezeket nem kapta meg.³⁹ Ismert, hogy aznap többen Keszthelyről a Kiszaludgyőzős fedélzetén érkeztek Füredre e tanácskozással és a hajó fedélzetén ott volt Deák Ferenc is.⁴⁰

A szabadságharc után:

a Kisfaludy-szobor felállítása Balatonfüreden

Az oly sok mindenben vízváltásnak bizonyuló 1848–49. évi forradalom és szabadságharc, valamint ennek leverése – amint az köztudott – Deák Ferenc életében is döntő változásokat hozott. Deák eladta a család kehidai birtokát és Pestre költözött, ahol figyelmét számos különböző irányultságú dolog kötötte le, így pl. az 1855-ben elhunyt Vörösmarty Mihály leányán, Ilonán – később Széll Kálmán (1845–1915),⁴¹ az 1899–1903 közötti kormány miniszterelnökének felesége – annak gyámjaként próbált segíteni: témánk szempontjából e kapcsolat érdekessége, hogy Deák Vörösmarty Ilonával is megfordult Füreden.⁴² Elsősorban azonban 1848–49 után is politikai színezetű közéleti szerepvállalásával tűnt ki a fürdőhelyen. Különösen fontos szerepet játszott abban, hogy 1860-ban Kisfaludy Sándornak szobrot állítsanak Füreden.⁴³ A kezdeményezés Zala megyéből indult és 1857-ben már országszerte folyt a gyűjtés, hogy az 1844-ben elhunyt költőnek szobrot állítsanak kedvelt fürdőhelyén. A szoborbizottság első ülése 1857. február 9-én volt,⁴⁴ ennek elnöke Deák Ferenc sógora, Oszterhueber József lett, aki engedélyt kért a gyűjtésre és a szobor felállítására. Az első adomány a Zala Megyei Nemesi Alapítványból származott: ez jórészt Deák Ferenc közbenjárásának volt köszönhető.⁴⁵

Maga Deák nem vállalkozott ugyan arra, hogy részt vegyen a szobor felállításához szükséges pénzgyűjtésben, de végül mégis fontos szerep jutott neki: a szobor felállításához szükséges technikai feltételek megismerése mellett (ez a költségvetéshez volt nélkülözhetetlen) a konkrét pénzügyekkel is neki kellett foglalkoznia, sőt végső soron még a szobrász személyének kiválasztása is rá maradt. Mi több, még a kiválasztott művésszel aláírt szerződést is ő szignálta „mint a Kisfaludy Sándor emlékszobrának felállítására egyesült tarsulas megbizottja”.⁴⁶

A szobrot végül Züllich (Cétkuti) Rudolf (1813–1890) szobrász készítette el, akivel Deák rendszeresen tartotta a kapcsolatot. Sógorának pl. így írt Pestről 1858. május 15-én: „Megyek pedig, ha Züllich tud biztosítást venni, vele Füred felé, hogy ő is megnézhesse a szobrot.”⁴⁷ El is ment Züllichel Füredre: „A szobor felállítására kijelölt helyet Züllich szobrásszal a m[ájus]. hó 24-én odaérkezett Deák Ferenc is megsejmelte.”⁴⁸

Deák 1859. szeptember 22-én Pusztaszentlászlóról ugyancsak a szobor ügyében írt Koppány Ferenc főadószedőnek, Zala későbbi első alispánjának: „Hertelendy Károly⁴⁹ azt írta sógoromnak, hogy a Kisfaludy szobor már Füreden van, s még e hónapban

fel fog állítani. hogy tehát a szerződésnek, melyet Züllich nem pontosan tartott meg leg alább a kikötött határ időre nézve, Ti részetekről szoroson eleget tehetesetek, és Züllich a ki alkudott öszvegnek utolsó harmadát a szobor felállításakor megkaphassa.”⁵⁰

A szobrot⁵¹ végül – az időpontról Deák Ferenc értesítette Toldy Ferencet Pesten, 1860. május 17-én írt levelében⁵² – június 11-én adták át, hatalmas tömeg részvételével Eötvös József, Toldy Ferenc, Thaly Kálmán, Podmaniczky Frigyes stb. jelenlétében. A jelen nem lévő Deákot pedig a 400 fős díszében hosszú tóosztok kíséretében természetesen megéljenezték Zala megye rendjeivel, az egri érsekkel, az Akadémiával, bárót Eötvös Józseffel stb. egyetemben. A Deákot éltető tóosztot Tóth Lőrinc mondta.⁵³

Politikai üzenet:

a Deák Ferenc-sétány elnevezésének háttere

Deák országos népszerűsége az 1861-ben újra összehívott országgyűlés feloszlata után nemhogy nem csökkent, hanem tovább növekedett. Ha mind ezen tények ismeretében tesszük fel ismét a válaszára váró kérdést, hogy a Füreden törzsvendégnek számító hírességek közül vajon miért éppen Deák Ferenc lett az 1865-ben újonnan létrehozott sétány névadója, akkor aligha túlzás azt mondani, hogy ebben bizony a napi politika főszerepet játszott. A forrongó politikai közélet viharai között adva van egy higgadt és tisztességes politikus, akire az ország alkotmányosságának visszaállítását kívánó, gondolkodó többség szellemi vezéréként tekint és sikerei, valamint derűs egyénisége okán országos népszerűsége soha nem látott méreteket öltött. Mindamellert pedig Zala megyében született, sokáig ott élt, zalai gyökereit nemhogy nem tagadta/tagadja meg, hanem arra kifejezetten büszke, a füredi fürdőnek pedig – Zala vármegye első fürdőjének – hosszú évtizedek óta visszatérő vendége. Nem kétséges, hogy Deák nem érdemtelenül lett névadója az új füredi sétálynak, de ugyanúgy nem kétséges az sem, hogy mindez politikai üzenet is volt, s azt sem írhatjuk a véletlen számlájára, hogy Deák megjelent a névadó ünnepségen, holott korántsem vonzódott a hivatalos ceremóniákhoz.

Összegzés

Nehéz lenne tagadni, hogy a sétányt nem „csak” Deákról, hanem kifejezetten a politikus Deákról nevezték el, mint ahogy a sétány avatásán sem elsősorban a magánember Deák, hanem inkább a politikus Deák jelent meg. Úgy is fogalmazhatnánk: annak, hogy a sétány Deák nevet kapta, kulcsszerepe volt annak a ténynek, hogy azt éppen 1865-ben adták át (tán nem

véletlen, hogy még 1866-ban és 1867-ben is folytak munkálatok a sétányon, de az avatás és keresztelés már 1865-ben megtörtént). A sétány nevének kiválasztása nem egy „önmagát túlél”, lehanyaglott egykori nagyság előtti tisztelgés, valamiféle múltba révedő udvarias gesztus volt, hanem az ereje teljében lévő, sikeres politikus – és az általa képviselt politikai irányvonal – látványos diadala. Hogy ez mennyire így van, azt alátámasztja az is, hogy mit jegyeztek fel ugyanazon év augusztusában Deák akkori füredi tartózkodásáról: „Ebben az évben sok érdeklődő szem tekint Fűred felé. Deák Ferenc kinek tiszteletére nevezték el a Balaton partján elhúzódó új sétányt, mint

a fürdőnek évtizedek óta állandó vendége, 1865 augusztus havában szokás szerint ismét Fűreden tartózkodott. Itt látogatta meg az új kancellár, Majláth György⁵⁴ és Sennyei Pál⁵⁵ báró főtárnokmester megbízásából Wenckheim Béla⁵⁶ báró, hogy a Schmerling⁵⁷ bukása után beállott változások közepette véleményét kikérje.”⁵⁸

Szerkesztői megjegyzés: Örömmel számolok be arról, hogy az elveszettnek hitt „panaszkönyv” a Pannonhalmi Bencés Főapátság levéltárából előkerült. Dr. Sólymos Szilveszter OSB tanár úr szíves figyelmességéből megtekinthettem a kis könyvet, és Deák Ferenc bejegyzéséről másolatot kaptam a Fűredi História számára.

1 JALSOVICS ALADÁR: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva. Bp., 1878. 27.

2 A Deák Ferenc életének és tevékenységének egyes részeire vonatkozó szakirodalmat, illetve forrásokat csak konkrét hivatkozások esetében jelölöm. A téma miatt viszont nem lehet említés nélkül hagyni az Auschwitzban elpusztított kiváló újságíró, Tábori Kornél (1879–1944) a Balatoni Kurírban közölt cikksorozatának Deák Ferencről szóló darabját: TÁBORI KORNÉL: Nevezetes balatoniak. Deák Ferenc. Balatoni Kurír, 8. (1940) március 1. 1–4.

3 ZÁKONYI FERENC: Balatonfüred. 70.

4 ZÁKONYI F.: i. m. 70.

5 Deák Antalra életére és politikai szerepvállalására nézve: DEÁK GÁBORNÉ: Adatok Deák Antal politikai pályafutásához. Zalai történeti tanulmányok. Szerk.: BILKEI IRÉN. Zalaegerszeg, 1994. (Zalai Gyűjtemény, 35.). 183–201. Legújabbban: MOLNÁR ANDRÁS: Zala megye követei az 1825–27. évi országgyűlésen. Levéltári Szemle, 52. (2002). 4. sz. 51–63.

6 FERENCZY ZOLTÁN: Deák élete. Bp., 1904. I. köt. 67.

7 Deák Ferenc emlékezete. II. Levelek 1822–1875. Szerk.: VÁCZY JÁNOS. Bp., 1890. 171.

8 Erre nézve részletesen: MOLNÁR ANDRÁS: „Deák Ferenc nekünk nem királyunk!” Az 1843-as zalai követválasztás anatómiája. Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991. Összeállította: GERŐ ANDRÁS. Bp., 1993. 9–26.

9 Csány László (1790–1849) ellenzéki politikus, 1848–49-ben kormánybiztos, a szabadságharc mártíra.

10 MOLNÁR ANDRÁS: Csány László a zalai reformellenzék élén. Kossuth kormánybiztosa Csány László. Zalaegerszeg, 1990. (Zalai Gyűjtemény, 30.) 8.

11 Az 1840-es években a már betegeskedő Wesselényi fürdőn, a morvaországi Gräfenbergben (ma: Lázní Jeseník) keresett orvoslást. Erre nézve: CSOMA BORBÁLA: Magyar fürdővendégek a gräfenbergi vízgyógyintézetben. Egy csehországi fürdő mindennapjai magyar szemmel. Korall, 3. (2002) 7–8. sz. 78–94.

12 SÖRÖS PONGRÁC: A tihanyi apátság története II. Tihany mint fiókapátság 1701-től napjainkig. Bp., 1911. 509.

13 Deák Ferenc emlékezete, i. m. 12–16.

14 Magyar Országos Levéltár (= MOL) X 1226 Wesselényi Miklós naplója. A naplók e részét hosszabban idézi: KARDOS S.: i. m. 325–326.

15 Eötvös József báró.

16 Klauzál Gábor.

17 TÁBORI KORNÉL: Titkos jelentések Balatonfüredről. Hogyan dolgoztak a régi kémek? Balatoni Kalauz. Szerk.: WLAJCSICS TIBOR. Bp., 1925. 29.

18 SZÉCHENYI ISTVÁN: Napló. Szerk.: OLTVÁNYI AMBRUS. Bp., 1982. 841.

19 Patay József (1804–?) földbirtokos, a Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke, a pesti Közcsemp Bizottság elnöke, 1848–49-ben a monori terület képviselője, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja.

20 MADARÁSZ JÓZSEF: Emlékirataim 1831–81. Bp., 1883. 66.

21 Horváth János (1769–1835) székesfehérvári püspök.

22 RÓNAY JÁCINT: Napló. S. a. r.: HÖLVÉNYI GYÖRGY. Bp.–Pannonhalm, 1996. (METEM-könyvek, 13.) 28.

23 FERENCZY Z.: i. m. II. köt. 6.

24 Deák Ferenc emlékezete, i. m. 157.

25 Deák Ferenc emlékezete, i. m. 175–176.

26 FERENCZY Z.: i. m. II. köt. 40.

27 RÉCSEI VIKTOR ALFONZ: Ötven év B.-Füred múltjából 1835–1885. Uő.: Felolvasások és leírások. Kassa, 1889. 53.

28 Bresztzenszky Béla (1786–1850) 1838-tól haláláig tihanyi apát, aki e tisztség betöltése során rengeteget tett a füredi fürdő fejlesztéséért. Halála után az apáti szék egészen 1865-ig betöltetlen maradt, a tihanyi gazdasági ügyeket Krisztián Pius jószágkormányzó vette kézbe. KATONA CS.: A bencés rend, i. m. 58.

29 JALSOVICS A.: i. m. 21.

30 FERENCZY Z.: i. m. I. köt. 41.

31 FERENCZY Z.: i. m. I. köt. 51–52.

32 Deák Ferenc emlékezete, i. m. 177.

33 Deák Ferenc emlékezete, i. m. 178.

34 PL.: KULCSÁR ADORJÁN: Százéves balatonfüredi panaszkönyv (Adatok a füredi játékszín történetéhez). Irodalomtörténeti Közlemények, 50. (1940) 183–185.

35 DADAY ANDRÁS: A régi Balatonfüredről, I. Gyógyászat, 83. (1945) 15. sz. 216.

36 KULCSÁR A.: i. m. 183.

37 Noszlopy füredi tartózkodása I. alábbi két láb-jegyzetben hivatkozott munkát.

38 ANDRÁSSY ANTAL: Noszlopy Gáspár, Dél-Dunántúl kormánybiztosa. Somogy megye múltjából, 16. Kaposvár, 1985. 328–329.

39 CZIGÁNY LÁSZLÓ: Laky Demeter és Sebesy Kálmán a szabadságharcban (1848–1849). Zalai történeti tanulmányok. Szerk.: BILKEI IRÉN. Zalaegerszeg, 1994. (Zalai Gyűjtemény, 35.) 210.

40 AMBRUS JÓZSEF: Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vevő római és görög katolikus papkatonák albuma. Nagykikinda, 1892. 244.

41 Széll Kálmán miniszterelnöki tevékenységére nézve összefoglalóan: IZSÁK LAJOS – PÓLOSKEI FERENC – ROMSICS IGNÁC – SZERENCSES KÁROLY – URBÁN ALADÁR: Magyarország miniszterelnökei 1848–1990. Szerk.: DÚS ÁGNES. Bp., 1993. 51–53.

42 ZÁKONYI F.: i. m. 802.

43 Erre nézve részletesen: PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Kisfaludy Sándor szobrának felavatása Balatonfüreden 1860. június 11-én (Adalékok az irodalmi kultusz kialakulásához). Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 19–20. (1993–1994). 519–534.

44 PRAZNOVSZKY M.: i. m. 522.

45 ZÁKONYI F.: i. m. 567.

46 Zala Megyei Levéltár (= ZML) Koppány Ferenc főadószedő hivatali iratai. A balatonfüredi Kisfaludy-szoborra vonatkozó iratok. (= Kisfaludy-szobor ir.) Szerződés a Kisfaludy-féle szoborbizottság megbízottja, illetve Züllich Rudolf szobrász között Kisfaludy Sándor balatonfüredi szobrának elkészítéséről. H. n., é. n. [1858].

47 Deák Ferenc emlékezete, i. m. 258.

48 Mi újság? Vasárnapi Újság, 1859. 24. sz. 284.

49 Hertelendy Károly (1784–1861) 1832–34 között Zala vármegye alispánja, a balatoni gőzhajózás megindításának egyik kezdeményezője.

50 ZML Kisfaludy-szobor ir. Deák Ferenc levele Koppány Ferenchez. Pustaszentlászló, 1859. szeptember 22.

51 E szobor nem azonos a ma is Fűreden álló Kisfaludy-szoborral. Mivel művészi színvonala — finoman fogalmazva — kívánivalókat hagyott maga után, nem sokkal később egy másik szobrot állítottak a költőnek: ezt Vay Miklós (1828–1886) formázta meg — érdekességként érdemes megemlíteni, hogy ő később Deák Ferencről is készített szobrot —, és 1877. május 11-én adták át. JALSOVICS A.: i. m. 97. A két szoborra nézve: FARA JÓZSEF: Kisfaludy Sándor balatonfüredi két szobra. Zalaegerszeg, é. n. [1938] 1–8.

52 Deák Ferenc emlékezete, i. m. 272.

53 PRAZNOVSZKY M.: i. m. 530.

54 ifj. Majláth (Mailáth) György (1818–1883) konzervatív politikus, Baranya megye alispánja, majd főispánja, 1860–61-ben a helytartótanács elnöke, 1865–67-ben udvari kancellár.

55 Sennyei Pál báró (1824–1888) konzervatív politikus, 1860–67 között a helytartótanács alelnöke, majd elnöke.

56 Wenckheim Béla báró (1811–1879) liberális politikus, a reformkorban Békés megye alispánja, országgyűlési követe.

57 Schmerling, Anton von (1805–1893) osztrák politikus, 1860–65 között államminiszter.

58 SÖRÖS P.: i. m. 406.